

ПОШУК ДИТИНОЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В РОМАНІ ПІТЕРА АКРОЙДА “АНГЛІЙСЬКА МУЗИКА”

Олеся Петрусь

Бродівський педагогічний коледж ім. Маркіяна Шашкевича

У статті проаналізовано авторський підхід до тексту англійської літератури як генетичного культурного коду, простежено процес набуття дитиною власної ідентичності в процесі пізнання літератури та мистецтва.

Ключові слова: текст англійської літератури; англійська музика; ідентичність; культурна спадщина; дитина; читач.

У романі останніх десятиліть яскраво виражена теза про невід’ємність сучасного твору від текстів минулого. Сучасна література відштовхується від минулих епох, які виступають у ній своєрідною точкою опори. Найрізноманітніші культурно-історичні реалії, предмети і персони творять її поле. У ній сходяться всі часи, багатогранні реальні й віртуальні стани культури. Цей феномен виявляється в літературно-філософському діалозі, наповненому голосами найрізноманітніших культур. Образ світу як тексту стає предметом філософсько-літературної рефлексії у творах багатьох письменників і теоретиків літератури. Як пише Р. Барт, текст – це “поле методологічних операцій”, “шлейф уявного”. “Текст відчувається лише в процесі роботи, створення. Звідси випливає, що Текст не може нерухомо застигнути (скажімо на книжковій полиці), він за своєю природою повинен *крізь щось* рухатися – наприклад, крізь твір, крізь низку творів” [1, с. 415]. Для У. Еко текст – “це механізм, який має завдання витворити свого зразкового читача” (під ним автор розуміє такого реципієнта, який “має право випробовувати нескінченну кількість домислів”) [2, с. 561]. П. Рікер розуміє текст як рефігурацію життя, як спільний продукт творення автора і читача [3, с. 193].

Текст англійської літературної традиції стає предметом дослідження у романі П. Акройда “Англійська музика”. У цьому творі окреслено сучасні концепції текстуальності, зокрема, ідеї теоретиків літератури ХХ ст., таких як Р. Барт, У. Еко, Ж. П. Рікер та багато інших. Роман “Англійська музика” – це палімпсест, сплетений з великої кількості текстів англійської літератури, які, на думку автора, особливо показові для національного духу, чи, як це розуміє П. Акройд, “англійської музики”. Для поєднання цих текстів використано досить популярний в англійській літературі художній хід, який є і в інших романах письменника (“Мільтон в Америці”, “Записки Платона”) – сон, і певний тип функціонального героя, який володіє паранормальними здібностями медіуму. Цей герой здатний, впадаючи в стан напівсну-напівтрансу, ставати персонажем відомих романів, вчитися музики у великих англійських композиторів і мандрувати ландшафтами англійських картин. Цей образ використано як простір для змішування текстів. Тексти, взяті за основу, змішані й “перекроєні”, їх межі відкриті для нових інтерпретацій, це не просто алюзії, це – єдиний величезний макротекст.

Оповідь у романі побудована у вигляді видінь-мандрівок дитини – Тімоті Гаркомба світом найвидатніших творів англійської літератури і мистецтва. Син відомого у 1920–1930-х роках лондонського спіритиста і цілителя теж наділений дивною здатністю бачити привиди померлих та впадати в транс, під час якого він може спілкуватися з ними, стаючи частиною їхніх історій. Хлопчика, мати якого померла відразу після його народження, виховує батько. Щодня він навчає сина всього, що знав: історії їхнього міста, мови, літератури, історії та мистецтва Британії. Щовечора він читає синові уривки з різноманітних книжок англійських авторів, які в сукупності творять національний дух, або, за визначенням батька, англійську музику. У своїх видіннях син намагається почути і зрозуміти її. Персонажі його видінь, які водночас є відомими літературними героями, або їхніми авторами, різними способами намагаються допомогти хлопчикові зрозуміти цю музику. Це класичний приклад того, як змалку в дитини формується її національна ідентичність, яка згодом створює навколо неї своєрідну ауру. Головний персонаж роману мало спілкується із зовнішнім світом. Лише в підлітковому віці, коли його забирають на виховання дідусь і бабуся, він ходить до школи. Особистість Тімоті формується саме через пізнання літератури. Його видіння реальніші за саму реальність, вони допомагають йому пізнати та зрозуміти світ і самого себе.

Образ дитини в романі – це загальний символ людини, яка стоїть на порозі пізнання. Вона щойно починає пізнавати досвід поколінь, перед нею, як перед дитиною, простягаються невідомі простори, які їй, можливо, і не судилося підкорити, але вона робить перші кроки до цього. Це особа, не обтяжена соціальними упередженнями, душа якої “чиста дошка”, відкрита до написання. Це людина, здатна сприйняти і зрозуміти свою ідентичність, духовність, культурну належність. Це людина, якої ще не затагнув вир побуту, “інформаційного суспільства”, культ техніки та комп’ютеризації життя. У своєму першому сні разом з Алісою та Паломником Тімоті шукає значення у переплетенні двох літературних історій – “Аліси в країні чудес” Л. Керрола та “Шляху паломника” Дж. Беньяна. Хлопчик відчуває, що все має бути не так, але у вирі подій він не встигає віднайти загубленого значення. “Слова все ж таки мусять мати якесь значення, бо вони походять з книги закону... Це те, за чим ми шукаємо. Це наше паломництво” [4, с. 40]. Цей пошук – алегорія на стереотип життя сучасної людини – в щоденній рутині ми часто забуваємо про нематеріальні цінності, свою духовну суть та втрачаємо сенс життя. Поєднання Акройдом в свідомості свого героя двох зовсім протилежних образів – Паломника з його чітко структурованим християнським світоглядом і Аліси з її каламбурами та нісенітницями – символізують дві грані людського життя, простого і водночас незбагненого у своїй суті. У романі ці два літературні тексти розпадаються на тисячі частинок: слів, речень, рим і метафор. Хлопчик придивився пильніше до землі, якою він ступав і “на свій подив виявив, що вона складалася із слів, розбитих і знову складених” [4, с. 35]. Дитина стає частиною цього світу і приєднується до гри: “Я шукатиму знову”, – кричить Християнин. “У лісі без назви”, – відгукується Аліса. “Це завжди одне і теж”, – додає Тімоті [4, с. 40]. Так письменник проводить думку, що кожна людина проходить шлях пошуку змісту по-своєму, залежно від індивідуального сприйняття.

Епіграф до роману Акройда має пояснити цю техніку та ознайомити читача із стратегією побудови роману: “Винахід, прямо кажучи, є трішки більше, ніж нова комбінація тих образів, які були попередньо зібрані й відкладені в пам’яті: з нічого нічого не виникає” (Джошуа Рейнолдз) [4]. На прикладі блукань Тімоті по землі, створеній зі слів, метафор, епітетів та різних висловлювань, автор показує, що навіть без очевидного наміру всі ми оперуємо тими самими словами, фразами, реченнями,

які є будівельним матеріалом для творчості. У цьому, на думку автора, полягає інтертекстуальна природа світу. Така стратегія стає визначальною рисою усієї творчості Акройда.

Пошук сенсу людського існування, власної ідентичності та призначення здавна хвилювали людину і ставали темами літературних творів. Оскільки в сучасній культурній традиції з'являється дедалі більше ознак зближення таких сфер, як література, мистецтво, історія та філософія, в художній літературі відображаються складні процеси культурної рефлексії. Питання про людську ідентичність часто поєднується з питанням природи творчості. У романі П. Акройда головний герой зайнятий пошуками змісту написаного. В лабіринтах переплутаних літературних світів на допомогу Тімоті приходять Інтерпретатор, який твердить, що може пояснити “всі книжки, які коли-небудь були винайдені, і багато з тих, які ще не були винайдені” [4, с. 43]. Ці слова добре відомі читачеві з твору Л. Керрола “Аліса в країні чудес”. У романі П. Акройда Інтерпретатор приводить Тімоті, Алісу та Паломника в сад, наповнений квітами неприродних кольорів та відтінків, у яких, за визначенням їхнього провідника, можна побачити метафору. А в повітрі чути вібрацію музики, що твориться за допомогою музичних інструментів, на яких ніхто не грає. Ця музика переростає в пісню, яку виконує вже сам Тімоті. В ній приховано пояснення Інтерпретатора. Це музика, яку творить усе англійське мистецтво, а виконує її Читач, який пробуджує до життя “паперові істоти”. Цей епізодичний образ у романі має особливу функціональну навантагу. Перенесений зі сфери критики в художній твір, він допомагає зрозуміти стратегію автора в подальшій побудові оповіді в романі, а головне – показати важливість інтерпретації читача та його безпосередню участь у творенні тексту. “Те, що говорить інтерпретатор, – це переказування, яке заново активізує те, що сказав текст”, – стверджує П. Рікер у праці “Що таке текст? Пояснення і розуміння”. Він визначає читання як “конкретний акт, в якому здійснюється призначення тексту” [2, с. 323]. “А якщо б він перестав мріяти про тебе, де б ти, думаєш, була?” – звертається Інтерпретатор до Аліси в “Англійській музиці” і сам же відповідає – “ніде, ти є чимось лише у його мріях” [4, с. 46]. Пояснення Інтерпретатора щодо змісту того, що відбувається у романі, полягає в тому, що художні образи оживають лише в свідомості читача, в процесі читання і сприйняття художнього твору. Коли місце книжки на запыленій, всіма забутій бібліотечній полиці, до якої ніхто не звертається, вона втрачає значення. Це підтвердження сучасних тенденцій звернення до читача як співучасника творчого процесу. Його інтерпретація твору породжує нові значення і вдихає новий струмінь життя у старі та нові образи, сюжети, фрази, адже кожен акт читання – це “важка взаємодія між компетенцією читача (його знайомістю зі світом) та компетенцією, яку постулює цей текст, щоб його обережно відчитати”, як стверджує У. Еко [2, с. 564].

Українська дослідниця М. Зубрицька визначає головний принцип читання як ототожнення світу розуміння зі світом персонажів тексту: “проникнення у світ тексту й оселеність в ньому – це здатність читача проживати у віртуальній дійсності і переживати її” [3, с. 190]. Саме такою здатністю в буквальному значенні наділений персонаж П. Акройда. Наприкінці сну Тімоті, як підтвердження цих ідей, Читач теж стає персонажем твору, якому Аліса пропонує взяти участь у їхній грі з пошуку значення:

“Тепер, Читачу, я розповіла про сон тобі,
Дивись, чи зможеш пояснити ти його мені...” [4, с. 46].

Ще одним епіграфом до роману Акройда виступають слова св. Августина: “...той, хто може дати інтерпретацію того, що було побачено, є більшим пророком, ніж той, хто просто побачив це” [4]. Читач творить з прочитаного новий, власний твір,

виконує свою пісню під звуки англійської музики, що оточує його, неначе повітря. Поетика уяви Тімоті дає йому змогу стати учасником твору, перевтілитися в персонажів, зіставляти їх зі собою, зі своїм “я” та поглибити свій життєвий досвід за допомогою розуміння “інших”. “Перший момент естетичної діяльності – *зживання*: я повинен пережити – побачити і пізнати – те, що він переживає, стати на його місце, ніби злитися з ним”, – читаємо в Бахтіна [5, с. 24]. Здатність Тімоті “жити” у світі літературних творів – один із ключових моментів важливості цього образу. Таке сприймання художнього твору – казки, байки чи оповідання природне для кожної дитини, яка співпереживає героям, щиро вірить у існування інших світів та правдивість оповіді. Натомість, доросла людина, обтяжена знаннями та досвідом, уже має інтенційну установку на сприймання літератури як вигадки. Отож, її проникнення у віртуальний світ – дуже проблематичне.

Ототожнення світу Тімоті-реципієнта зі світом англійського тексту в романі є багатоступеневим процесом зі складною мережею психологічних, свідомих і підсвідомих актів, спрямованих на пізнання світу та поглиблення власного життєвого досвіду за допомогою розуміння національної культури. В одному з наступних снів Тімоті, у видінні про “Великі сподівання” Ч. Дікенса, стара жінка, в якій читач впізнає міс Гавішем, говорить йому: “Ти що, взагалі нічого не знаєш?... І все ж, ти мусиш також зіграти роль. Ти мусиш також мати значення” [4, с. 76]. Так само читає, “подорожуючи” сторінками літературного твору, теж грає якусь роль, стає частиною інтертекстуальної реальності й набуває певне значення. У романі це значення полягає у формуванні власної інтерпретації образів та ідей на основі літературного твору, індивідуалізації сприйняття. У цьому ж сні головного героя роману з’являється “другий батько Піпа”, його творець – Ч. Діккенс, який переконує Тімоті, що той теж допомагав творити його героя. „Він не міг би існувати без мене, я вірю, – говорить Акройдів Діккенс, – але він не належить мені” [4, с. 87]. Герої, з якими Тім зустрічається у цьому сні, відходять у “життєве море”, оскільки, живучи в книзі, вони ніколи не помирають. На запитання хлопчика “Хто вони?” Піп відповідає: “Ми дуже добре знаємо, хто ми. Але хто ти? Ось це є справжнім запитанням. Ти повинен покинути нас, перед тим, як ми продовжимо нашу подорож. Ти не належиш до цього світу”. А Діккенс додає: “Ти починаєш власну подорож” [4, с. 90].

Запитання “хто ти?”, звернене в романі до Тімоті як до читача, того, хто сприймає літературний твір, є одним із найактуальніших в сучасній літературі та літературній критиці. Моделі ідентичності в процесі сприйняття твору ставали об’єктом досліджень багатьох теоретиків літератури, таких як Г. Яусс, Н. Фрай, П. Рікер. Це один з механізмів наближення художньої дійсності до дійсності читача та злиття горизонтів цих дійсностей в естетично значущий досвід останнього. М. Зубрицька розглядає ідентифікування читача зі світом тексту як один з найефективніших механізмів інтерактивної взаємодії тексту та читача і, водночас, як один з найпростіших шляхів актуалізації та конкретизації тексту [3, с. 191]. У романі Акройда Тімоті Гаркомб починає власну подорож світом англійського мистецтва, крок за кроком набуваючи власної ідентичності – розуміння світу, національної належності та себе як особистості.

Твір, за визначенням Р. Барта, “зрозумілий, сприйнятий і прийнятий у всій повноті своєї символічної природи, – це і є текст” [1, с. 418]. У романі Акройда твори англійської літератури становлять суцільний текст – текст англійської культурної традиції. Можливо, її не кожному дано зрозуміти, як не кожному, за романом, дано почути музику, але “у Тімоті відтепер було щось таке, що завжди триматиме його в своїх обіймах” [4, с. 47]. Пошук значення та процес ідентифікації продовжується і в інших снах Акройдового героя. Після зустрічі з такими відомими літературними

персонажами, як Робінзон Крузо, Шерлок Голмс, Піп, Естелла, а також із самим Чарльзом Діккенсом, Тімоті знайомиться з метрами англійського музичного мистецтва – В. Бердом, Т. Талісом і В. Бойсом. “Ми можемо побачити, що це не єдиний світ. Є інші світи. Інші голоси. І це таке прекрасне відчуття бути частиною цього, хоча б на мить бути піднятим вгору і мати змогу побачити це”, – написано в романі [4, с. 63]. Такий прийом творення художніх образів характерний для усіх романів письменника. Стаючи на якийсь момент частиною минулого, він має змогу побачити все по-своєму, відкрити для себе і для інших нову, паралельну реальність, наповнену образами й голосами, які постійно бринять навколо, але не кожному дано їх почути. “Є щось більше, щось таке, частиною чого всі ми є” [4, с. 63]. Для Акройда це – культурне полотнище його народу, “англійська музика”. Думка про те, що ми є частиною нашої культури, проходить крізь увесь роман. Вона, на думку автора, є в наших жилах і творить нашу національну та культурну ідентичність, зрозуміти яку – означає зрозуміти себе: “Давня музика ще є частиною нас. Вона завжди є частиною нас. Це завжди та сама мелодія, яка проходить крізь століття, досягаючи кожного покоління” [4, с. 196]. Різні герої по-своєму висловлюють цю думку, але всі вони переконані, що є частиною національної культурної традиції. “Мені абсолютно зрозуміло тепер, – пояснює персонаж роману Остін Смолвуд, який “грає роль” Шерлока Голмса у сні Тімоті, – що англійська музика рідко змінюється. Інструменти можуть змінюватися, і форма може варіюватися, але дух, здається, завжди залишається тим самим. Дух виживає” [4, с. 128]. У цих ідеях видно чіткі алюзії на літературно-критичні погляди Т. С. Еліота, які не раз трапляються в творчості Акройда. Відомий англо-американський поет та літературний критик називає поезію музикою, зокрема звертаючись до англійської поетичної творчості, і вважає, що “опанувати будь-який вид англійського вірша можна тільки так засвоївши його через наслідування, занурившись настільки глибоко в творчість того чи іншого поета, щоб зрозуміти й самому, нарешті, написати щось абсолютно ідентичне” [2, с. 96]. Цією ж стратегією послуговується і Акройд: імітуючи стилі найвидатніших представників англійської літератури, “переписуючи” та “дописуючи” їхні історії, він показує своєрідну гармонію англійського національного духу і називає її музикою.

В одному з наступних снів Тімоті потрапляє в печеру, пристосовану для житла, і зустрічається з чоловіком, у якому читач легко впізнає Робінзона Крузо. Чоловік, одягнений в шкури тварин, проживає на острові, який називає “емблемою нашого існування” [4, с. 165]. Акройдів Робінзон пояснює хлопцеві: “Ти можеш оглянути цей острів, на якому зараз перебуваєш, і, відкриваючи ознаки його старовини, зрозуміти межі власного нового життя. Так само з англійських книг усіх віків ми зрозуміємо наш власний вік” [4, с. 166]. Ще в передмові до роману Акройд висловлює переконання, що освічений читач розпізнає уривки з різноманітних літературних творів, використаних у романі, а чутливий читач зрозуміє, чому автор здійснив ці мандри. “Ну, як я вже казав, немає нічого під сонцем. На цьому полі стільки слідів, що важко, щоб з нього проросло щось неповторне, і так ми мусимо передавати наші знання, чи позичати наші імена старанням інших людей. Ніхто не приходить у світ повністю одягнутим, бо ми те, що ми дізнаємось. Ти успадкував все, чим володієш”, стверджує Акройдів Робінзон Крузо [4, с. 167]. У цих словах міститься ще одне пояснення авторської стратегії та філософії постмодерністичного мистецтва загалом, в основі розуміння якого лежить запозичення, імітація, алюзії, пародіювання та цитування. У світі, за переконанням постмодерністів, існує обмежена кількість сюжетів, отож, подорожуючи та оперуючи ними, Акройд створює власний твір. Акройдів Робінзон також переконаний, що Тімоті вшановує свого батька, наслідуючи його, так само, як ми вшановуємо автора таким самим способом. “Бо те, що ми

благочестиво імітуємо, ми схвалюємо і насолоджуємось” [4, с. 167]. Культурне середовище, в якому особа зростає, стає її частиною й індивідуальна творчість автора – це ще один малюнок поверх інших творінь, малюнок, який просто неможливо виконати на чистому аркуші, бо такого аркуша просто не існує. “Жодна людина не є островом”, – скаже герой пізніше [4, с. 172].

Навіть коли ти на безлюдному острові, переконаний Робінзон у романі П. Акройда, ти мріятимеш про свою країну, “ти чутимеш її музику в цьому місці. Бо що таке час, як не той самий плин музики від покоління до покоління?” [4, с. 167]. Перетворюючи героя Дефо на філософа та мистецтвознавця, автор “Англійської музики” акцентує нашу увагу на неперервності культурної традиції в часі та її вплив на подальшу творчість, яка в Акройда переходить у вищу сферу. Називаючи її англійською музикою, він підносить національну культурну традицію на вищій щабель, надає їй божественного значення, гармонійності та витонченості, здатності торкатися найтонших струн людської душі, пробуджувати найкращі людські поривання, принести насолоду, наближати людину до розуміння вищої суті, властивих музичному мистецтву. “Музику можуть творити книги так само, як і музичні інструменти” [4, с. 169].

У кінці сну Тімоті острів Робінзона Крузо починає асоціюватися із самою Великобританією. Він стає островом, “який постійно відновлюється в словах інших людей, в той час, як його сутність не змінюється” [4, с. 171]. Трактування П. Акройдом англійського тексту близьке до поглядів У. Еко щодо визначення культури як “знакової енциклопедії, яка за допомогою цілої мережі “різодів” поєднала б усі комунікативні знаки та їхнє значення” [2, с. 523]. Роман “Англійська музика” – такий міждисциплінарний як і семіотична система У. Еко, яка поєднує мовознавство, епістемологію, логіку, архітектуру, музику. В П. Акройда філософсько-онтологічна природа англійського тексту постає з літератури та літературної критики, музичного мистецтва та живопису. Дослідження природи “англійськості” в романі ґрунтується на інтерпретації тексту, поетичній мові та ідіолекті письменників, естетичному кодуванні, метафоризації та символізації, поєднуючи в собі естетику творчості та постмодерністично чутливу естетику рецепції.

Для автора роману текст англійської літератури – це своєрідний світ, який оточує нас і який потребує пізнання. Це пізнання – дуже індивідуальний акт наближення до національної культурної традиції. У процесі художньо-естетичного комунікування зі “світом англійського тексту” відбувається складний динамічний процес набуття читачем власної ідентичності. Читач разом з головним героєм роману Тімоті Гаркомбом приходиться до розуміння дійсності та саморозуміння. Отже, ідея онтологізації, згідно з якою текст містить частку життєвого досвіду й повертається до життя завдяки множинності траєкторій читачького освоєння і засвоєння цього досвіду, реалізується через образ дитини як символ відкритості, прагнення до пізнання та творчої інтерпретаційної свободи.

1. *Барт Р.* Избранные работы: Семиотика. Поэтика. М., 1994.
2. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. Львів, 2001.
3. *Зубрицька М.* Homo legens: читання як соціокультурний феномен. Львів, 2004.
4. *Ackroyd, Peter.* English Music. London, 1992 5. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества. М., 1979.

THE CHILDREN’S SEARCH FOR THEIR NATIONAL AND PERSONAL IDENTITY IN THE NOVEL *ENGLISH MUSIC* BY PETER ACKROYD

Olesya Petrus

The article is an attempt to focus on the tendency towards the philosophization of the typical of the late 20th century English literature. It is stressed that the thesis *the world as a text* which demonstrates a relatedness of modern texts to those of previous generations finds its full reflection in the works of

contemporary writers and critics. The main emphasis of the article is laid on the study of the text of the English literary tradition as the subject of the novel "English Music" by P. Ackroyd. The novel can be called a palimpsest of a number of other English texts, which, in the author's opinion, are most significant to the English spirit, or, as he puts it, "English music". The narration in the novel is presented in the form of visual journeys of a child – Timothy Harcomb – around the world of English literature and art. The child in the novel becomes a general symbol of a man on the threshold of cognition who makes his first steps in this direction. It is a classical example of acquiring one's national identity at an early age. In the novel Tim wanders the landscapes of W. Hogarth's and W. Turner's masterpieces, and acts in "Alice in Wonderland" by L. Carroll, "The Pilgrim's Progress" by J. Bunyan, "Great Expectations" by Ch. Dickens, "Robinson Crusoe" by D. Defoe and many other works. P. Ackroyd shows that people inherit their identity and hear their music at any time or place because it surrounds them, spills over into life, usurps it and becomes indistinguishable from it. The article investigates how through the literary-aesthetic communication between the reader and the world of the text the former attains his or her own identity and together with the main character of P. Ackroyd's novel acquires a better understanding of reality as well as self-knowledge.

Key words: the text in English literature; English music; interpretation; vision; cognition; cultural heritage; reader.